

TEN GELEIDE

In het omvangrijke oeuvre van de middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) is liefde een belangrijk thema, dat op diverse plaatsen en vanuit diverse gezichtspunten ter sprake wordt gebracht. Nadenken over liefde betekent voor de scholasticus die Thomas is onderscheiden, ordenen, analyseren en definiëren. De ene liefde is de andere niet. Als de beschouwingen van Thomas iets duidelijk maken is het wel dat het woord liefde naar een complexe en veelvormige werkelijkheid verwijst, die een gedifferentieerd vocabulaire nodig maakt. Liefde heet in het Latijn *amor*, maar ook *dilectio* (met een bewuste voorkeur beminnen) en, in een specifiek christelijke zin, *caritas*; verder, liefde is iets dat men bij uitstek voor vrienden voelt (*amor amicitiae*), maar we zeggen ook dat we van wijn houden of van lekker eten (*amor concupiscentiae*). Liefde is voor Thomas bovenal een passie, een zich zintuiglijk aangehouden voelen door iets aantrekkelijks, en als zodanig is liefde de centrale drijfveer van heel het emotionele leven. Tegelijk heeft liefde ook een morele kant en is zij vatbaar voor een redelijke ordening door de deugd. In deze zin kan men zeggen dat wij onze ouders, familieleden, vrienden, etc. behoren lief te hebben, of dat men met een zondige liefde de verkeerde dingen lief heeft. De christelijke traditie spreekt zelfs van een liefdesgebod: bemin uw naaste als uzelf. Dit liefdesgebod heeft betrekking op de *caritas*, de door God geschonken liefde, die voor Thomas een theologale deugd is (naast hoop en geloof). En tot slot kan men erop wijzen dat in de christelijke traditie 'liefde' een van de Godsnamen is: God is liefde (*agapè* in het Grieks), aldus de eerste Johannes-brief (4,16).

Deze bundel bevat een aantal artikelen die de opvattingen van Thomas over de veelvormige werkelijkheid van de

liefde presenteren, in kaart brengen, verduidelijken en becommentariëren. In elk artikel wordt een bepaald aspect van Thomas' denken over de liefde behandeld op basis van vertaalde tekstfragmenten. De bedoeling is dat de lezer op deze manier kennis kan maken met het denken van Thomas zelf. Anders dan in de twee voorafgaande bundels over Thomas die in de Annalen-reeks verschenen zijn ('Thomas over goed en kwaad', 1993; 'De deugden van de mens', 1995), hebben we er nu voor gekozen om niet een aaneensluitende tekst in zijn geheel te vertalen, maar om in de diverse bijdragen van onze hand relevante tekstfragmenten van Thomas op te nemen en toe te lichten. We hopen op deze manier de scholastieke denkwereld van Thomas iets beter toegankelijk te kunnen maken voor de hedendaagse lezer.

De bundel opent met een inleidende beschouwing over liefde van de hand van BEN VEDDER. Hij verheldert op globale wijze hoe Thomas over de liefde spreekt en vergelijkt dit met hedendaagse benaderingen. Over de liefde als passie handelt de volgende bijdrage van JOS DECORTE. Hij bespreekt enkele teksten uit het antropologische gedeelte (de *prima secundae*) van de *Summa theologiae* waarin Thomas in het kader van zijn leer over de passies, de gemoedsbewegingen, een algemene begripsbepaling van de liefde geeft. In lijn met de aristotelische psychologie maakt Thomas een onderscheid tussen akten van het kennen en van het streven. Liefde is nu iets van het streven, en wel in eigenlijke zin iets van het zintuiglijke streven. Als *passio* is de liefde een akt van het zintuiglijk streven die opgewekt wordt onder invloed van een object dat als aantrekkelijk en begeerlijk wordt waargenomen, het *appetibile*. Liefde is aldus de primaire drijfveer van het menselijk streven en bewegen; ze is de innerlijke afstemming (*coaptatio*) en instemming die het beminnenswaardige (wat aantrekkelijk, waardevol, goed is) oproept in het streven. Uit de bijdrage van Decorte blijkt dat liefde weliswaar voor Thomas in zijn eigenlijke betekenis iets is dat verbonden is

met de zintuiglijke streving, maar dat men in ruimere zin in elke vorm van streven van liefde kan spreken. Thomas onderscheidt tussen drie niveau's van streven: natuurlijke streving (de steen die beweegt naar de plaats die past bij zijn natuur), de zintuiglijke streving (de bewegingsbron van dieren) en de verstandelijke of geestelijke streving (die 'wil' genoemd wordt). Bij elke streving past een vorm van liefde, want liefde is, algemeen gesproken, niets anders dan 'het beginsel van de naar het beminde doel neigende beweging'. De antropologische bepaling van de liefde wordt derhalve in een ruimer ontologische context van de streving als zodanig geplaatst, hetgeen mogelijk maakt om liefde ook toe te kennen aan God voorzover God als geestelijk wezen een wil heeft.

Zijn onderzoek naar de begripsmatige structuur van de liefde brengt Thomas ondermeer tot de vraag of er onderscheid gemaakt moet worden tussen de liefde van vriendschap en de liefde van begeerte. Dit onderscheid verwijst naar een dubbele manier waarop over de liefde wordt gesproken: we zeggen dat we van onze vriend houden, maar we houden ook van wijn of iets dergelijks. In zijn bijdrage bespreekt PAUL VAN TONGEREN deze twee verschillende manieren van 'houden van' en onderzoekt daarbij hoe Thomas de opvatting van Aristoteles over vriendschap heeft opgenomen en verwerkt.

De bijdrage van RUDI TE VELDE handelt over de verhouding tussen zelfliefde, naastenliefde en de liefde tot God. In de literatuur over de liefde wordt vaak het onderscheid gemaakt tussen *eros* en *agapè*. De kern van *eros* zou bestaan in de liefde voor zichzelf en van daaruit het streven naar wat het zelf vervolmaakt en gelukkig doet zijn. *Agapè* daarentegen is de houding van overgave van mijzelf in dienst van de ander. Het is de liefde die, naar het voorbeeld van Gods schenkende liefde in Christus, 'zichzelf niet zoekt' (I Cor. 13:5). In zijn bijdrage onderzoekt Te Velde hoe Thomas tegen deze vermeende tegenstelling tussen de natuurlijke, 'egocentrische' liefde en de onbaatzuchtige

christelijke liefde aankijkt. Het blijkt dat voor hem niet iedere zelfliefde moreel verwerpelijk is; integendeel, zelfliefde ziet hij als de wortel en de vorm van de liefdes- en vriendschapsbetrekkingen tot anderen. Tegen deze achtergrond stelt hij dat de *caritas* ('*agapè*' in het grieks) niet uitsluitend de ander betreft, maar dat ieder mens ook zichzelf uit *caritas* behoort lief te hebben. Het is Thomas' overtuiging dat de christelijke liefde van de *caritas* geen breuk betekent met de natuurlijke liefde maar juist een vervolmaking ervan vormt (volgens het principe 'de genade vervolmaakt de natuur'). Dat is mogelijk omdat de natuurlijke liefde een zelftranscenderend karakter vertoont, op grond waarvan Thomas kan zeggen dat ieder schepsel van nature God meer bemint dan zichzelf.

Ook de bijdrage van CARLOS STEEL laat zien hoe Thomas op een voor hem karakteristieke manier de natuurlijke liefdesbetrekkingen tussen mensen opneemt en integreert binnen de orde van de genade-liefde. De beschouwing van Steel is gewijd aan het in de Middeleeuwen klassieke thema van de 'ordo caritatis', de rangorde die er dient te bestaan in de christelijke liefde. Alle middeleeuwse auteurs volgen Augustinus wanneer ze een rangorde van liefde opstellen. Vooreerst moeten we God boven alles en om Hemzelf beminnen, dan onszelf voorzover we ziel zijn, en een goddelijke bestemming hebben, dan onze naaste zoals onszelf en tenslotte moeten we ook houden van ons lichaam. Een van de punten waar de scholastieke discussie zich met name op richtte was de vraag of de *caritas* eist dat alle mensen in gelijke mate bemind moeten worden of juist een voorkeur voor de een boven de ander toelaat. Steel bespreekt hoe Thomas in de naastenliefde een rangorde opstelt die gebaseerd is enerzijds op verschillen in nabijheid tot God en anderzijds op verschillen in verbondenheid met de mens die liefheeft. Langs deze weg betoogt Thomas dat de *caritas* niet van ons eist dat we onze natuurlijke preferenties voor degenen die met ons verbonden zijn (familie, vrienden, landgenoten) opgeven en van iedereen

evenveel moeten houden; de natuurlijke orde van de liefde wordt daarentegen opgenomen en vervolmaakt door de orde van de *caritas*.

Tenslotte bespreekt JAN AERTSEN in zijn bijdrage een gedeelte van Thomas' commentaar op het geschrift 'Over de goddelijke namen' van Dionysius de Areopagiet, waar deze de Godsnaam 'Liefde' behandelt. Dionysius' beschouwing is voor Thomas aanleiding het Latijnse liefdesvocabulary te verhelderen en een systematische analyse van de liefde en haar vormen te geven. Dionysius ziet zich geconfronteerd met twee verschillende termen in het Grieks: 'liefde' heet filosofisch *Eros* en christelijk *Agapè*. Opmerkelijk is dat Dionysius, tegen een zekere terughoudendheid van de christelijke traditie in, uitdrukkelijk de naam 'eros' aan God toekent. De naam 'eros' is niet minder gepast voor God dan de naam 'agapè'. 'Eros' drukt voor Dionysius uit dat God niet onvruchtbaar in zichzelf blijft maar door eros bewogen uit zichzelf treedt en alle dingen doet ontstaan. Aertsen laat zien hoe de spanning tussen de filosofische 'eros' en de christelijke 'agapè' in Thomas' commentaar wegvalt doordat 'agapè' in de Latijnse vertaling van Dionysius weergegeven wordt door de term 'dilectio' (op bewuste voorkeur gebaseerde liefde). Op grond van deze herschikking van het vocabulary kan Thomas zeggen dat *eros* (*amor*) goddelijker is dan *agapè* (*dilectio*). Want in de menselijke beweging naar God komt 'amor' (het passionele aangedaan-worden) het primaat toe boven 'dilectio' (de keurende liefde), omdat de mens in zijn beweging naar God meer passief door God zelf aange trokken wordt dan dat het eigen verstand hem daartoe voeren kan.

Thomas' beschouwingen over liefde, vriendschap en *caritas* zijn boeiend en belangrijk vanwege hun nauwgezette systematiek en de gedetailleerde analytische onderscheidingen waarmee hij recht probeert te doen aan de rijkdom van de menselijke ervaring van de liefde. Deze bundel pretendeert niet meer dan een kennismaking met de hoofdlij-

nen en de grondbegrippen van Thomas' denken over de liefde. Het accent ligt op zijn systematische analyse van de liefde, waaruit goed naar voren komt hoe Thomas de menselijke realiteit van de liefde in haar verschillende verschijningsvormen wijsgerig in kaart brengt en integreert met een theologische beschouwing over de christelijke ervaring van de Godsliefde.

Rudi te Velde